

ВСТУП

У 1950 році Вінстон Черчилль назвав один із томів своїх мемуарів про Другу світову війну «Великий альянс». Він запозичив цей термін з анналів історії: саме так традиційно іменували об'єднання Англії, Шотландії та європейських держав проти Франції наприкінці XVII — на початку XVIII ст., яке підірвало могутність останньої, заклавши основи піднесення Британії. Як і його ранньомодерний попередник, «Великий альянс» XX століття виявився надзвичайно успішним з погляду досягнення своїх безпосередніх цілей. Американська допомога Британії та СРСР через програму «ленд-ліз», відкриття другого фронту в Європі в червні 1944 року та оголошення СРСР війни Японії в серпні 1945-го стали найяскравішими епізодами співпраці союзників. Саміти Великої трійки — саме так Рузвельта, Сталіна та Черчилля називала преса — спочатку в Тегерані 1943 року, а потім у Ялті 1945 року забезпечили єдність союзних держав упродовж усієї війни. Це призвело до поразки держав Осі та сприяло становленню нового міжнародного порядку й установи, яка його втілила, — Організації Об'єднаних Націй — найдовговічнішого міжнародного координаційного органу у світовій історії.

Сподівання, що Великий альянс існуватиме й у повоєнну добу, були навіть більші, ніж його військові успіхи. Однак ще більшим стало розчарування, коли за кілька років він розпався. Уже 1948-го світ фактично поділився на два табори: США й Велика Британія належали до одного, а Радянський Союз та його східноєвропейські сателіти — до іншого. Наступного року було утворено Організацію Північноатлантичного договору — військовий союз західних держав, а 1955-го — Організацію Варшавського договору, що об'єднала комуністичні режими Східної Європи під проводом Москви. На той час світ постав не лише перед загрозою нової світової війни, але й перед можливим ядерним знищенням. Великий альянс завершився великим крахом, що його символізував інший відомий Черчиллів неологізм — «залізна завіса», яка розітнула навпіл повоєнну Європу.

Запитання «Що ж пішло не так?» ставили в усьому світі. Хто відповідальний за початок холодної війни? Одні звинувачували Йосифа Сталіна, який намагався відірвати частину Ірану, узяти під контроль Босфор, а також нав'язував комуністичні режими в Східній Європі. Інші припускали, що використання США атомної бомби в серпні 1945 року та їхня дальша відмова поділитися новою технологією з Радянським Союзом порушили світовий баланс сил і не залишили Сталіну іншого вибору, ніж зміцнити гео-

стратегічні досягнення воєнного часу. У цій книжці я йду іншим шляхом, розкриваючи джерела суперечок і загроз холодної війни в самій історії Великого альянсу. Моя головна теза досить проста: Великий альянс був приречений на невдачу через внутрішній конфлікт між радянською та американською політичними традиціями й культурами і почав розпадатися під час, а не після Другої світової війни.

Описана в книжці історія краху зсередини сфокусована на єдиному за всю війну прикладі, коли в радянців та американців справді була можливість жити й битися пліч-о-пліч — на трьох базах американських ВПС, створених на підконтрольній СРСР території у квітні 1944 року. Злітаючи з аеродромів у Британії та Італії, американські бомбардувальники атакували визначені цілі в Німеччині та Східній Європі, а потім приземлялися на авіабазах Полтавщини, повторюючи бомбардування на зворотному шляху. Протягом останнього року війни в Європі американці тісно співпрацювали з радянцями. Полтавські бази не були дрібним епізодом із символічним значенням. У човникових бомбардуваннях брали участь тисячі пілотів, авіамеханіків і рядових солдатів. Ба більше, десятки тисяч українців отримали можливість зустріти американських авіаторів, а в деяких випадках, і встановити з ними тісні стосунки. Ця історія великою мірою про людей — їхні життя, погляди й емоції.

Про історію повітряних баз в Україні в 1944—1945 роках написано немало. З американської сторони вона добре задокументована завдяки обсяжному масиву джерел, приступних науковцям в архівах і бібліотеках США. Є чотири офіційні історії операції «Шаленець» (*Frantic*) — саме так називали операцію човникових бомбардувань командувачі Стратегічних повітряних сил США в Європі, — кожна з яких присвячена певному часовому відтинку. Архіви Історичного агентства ВПС США на військово-повітряній базі «Максвелл» в Алабамі, колекція документів Військової місії США в Москві в Національному управлінні архівів та документації в штаті Меріленд, архів Аверелла Гаррімана в Бібліотеці Конгресу та документи президента Рузвельта в Президентській бібліотеці й музеї Рузвельта в Гайд-парку, Нью-Йорк, надали багатий джерельний матеріал про бази і для цієї книжки, і для робіт моїх попередників¹.

Мій виклад вирізняє те, що він спирається на раніше не приступні й майже не використовувані джерела — архівні документи Комітету державної безпеки (КДБ) та його попередників, у яких задокументовано спостереження радянської військової контррозвідки й таємної поліції за американцями та їхні контакти з представниками ВПС Червоної армії

й місцевим населенням. Свідчення цих документів охоплюють період від створення баз до виникнення й розгортання напруги холодної до початку й розгортання напруги холодної війни з кінця 1940-х до другої половини 1960-х років. Українська Революція гідності 2013—2014 років поміж іншого спричинила архівну революцію — безпрецедентне відкриття архівів колишнього КДБ, включно з матеріалами періоду Другої світової війни, успадкованими від військової контррозвідки. Звіти шпигунів та доповіді їхніх очільників і кураторів — а це понад два десятки грубих томів — тепер стали приступні для науковців та широкої громадськості. Як і підозрювали американці, радянці активно шпигували за союзниками, вивчаючи не лише їхні дії, але і їхні погляди.

Документи КДБ описують ставлення радянців до американських військовослужбовців, еволюцію відносин між радянцями та американцями на базах у Полтавській області й зміну ставлення гостей до господарів так відверто й докладно, як жодні інші джерела. Сукупно американські військові архіви та звіти радянської контррозвідки створюють надійне підґрунтя, яке дає змогу зрозуміти роль політики, ідеології й культури в погіршенні відносин між союзниками. Вони не залишають сумнівів, що ці відносини були зіпсовані не лише через відсутність спільного ворога після війни, ідеологічну несумісність чи зміну радянських та американських геополітичних розрахунків тоді, коли війна наближалася до завершення. Не менш важливим виявився досвід американських військовослужбовців, який перетворив навіть найбільш прорадянських серед них на запеклих противників режиму. Конфлікт глибоко відмінних світоглядів та цінностей пересічних учасників радянсько-американської співпраці підважив Великий альянс ще до того, як зникли масштабніші геополітичні підстави для його існування. Навіть більше — він провів майбутній розкол світу на два табори.

Вітри нової холодної війни, у центрі якої опинилася сучасна Україна, щодня стають сильнішими, тож нам не завадить зазирнути в минуле й побачити, як саме виявив себе Великий альянс на американських авіабазах в Україні в 1944—1945 роках. Очевидним уроком для майбутніх поколінь є те, що партнерство можна деякий час підтримувати, щоб перемогти спільного ворога. Однак взаємна довіра й міцні відносини не можливі між союзниками, які мають несумісні погляди на справедливий політичний порядок і, зрештою, на свободу та тиранію.

ПРОЛОГ

Теплого травневого дня 1958 року агенти зовнішнього спостереження КДБ УРСР почали переслідувати особу під кодовим іменем «Турист». Цей досить стрункий чоловік середнього зросту, зі злегка подовгастим обличчям і великим прямим носом, мав на вигляд приблизно 35—36 років. «Турист» носив окуляри й був одягнутий у зеленувату сорочку та завузькі за радянськими мірками темно-сірі штани, що видавали в ньому іноземця.

Кадебісти слідували за «Туристом» від з'їзду з Київської траси в напрямку Полтави, за кілька десятків кілометрів до цього центральноукраїнського міста. Чоловік їхав у супроводі інших осіб «Волгою» — седаном радянського виробництва. Опинившись у Полтаві, «Турист» виявив особливий інтерес до Корпусного саду, пам'ятника Полтавської битви, місцевого музею й театру. Як можна було очікувати від будь-якого подорожнього, він сфотографував усі ці місця. Натомість зацікавлення одним зі звичайних будинків у центрі Полтави було підозріле. «Турист» постукав у двері будинку № 28 на вулиці Пушкіна. Ніхто не відповів. Потім він увійшов у двір, де перестрів жінку із сусіднього будинку й щось у неї спитав. Агентам спостереження вдалося вловити лише одне слово — «Ніна». Тоді жінка вказала на одні з дверей, що виходили у внутрішній двір. «Турист» постукав у ті двері; але знову ніхто не відповів. Відтак він сів в авто й поїхав геть. Весь його візит у Полтаву тривав менше ніж три години. Група спостереження КДБ підготувала зведення. Кадебісти не мали уявлення, хто такий «Турист» чи що він робив у місті. Єдине, що вони знали точно, — «Турист» не знайшов того, кого шукав¹.

«Туристом» був тридцятидев'ятирічний Франклін Гольцман, у минулому механік радіолокаційного обладнання ВПС США, який провів значну частину 1944-го й майже половину 1945 року на американських авіабазах у Миргороді та Полтаві. Гольцман, автор книжки про радянську податкову систему, відвідував Москву й Київ. Дорогою він вирішив заїхати в Полтаву, де провів десять місяців: цей пам'ятний період допоміг визначити його дальшу кар'єру дослідника радянської економіки. Жінку, яку він шукав, звали Ніна Афанасьєва. Гольцман познайомився з нею в Полтаві у грудні 1944 року, однак вона, за розпорядженням таємної поліції, порвала з ним навесні 1945-го. Полтавське управління КДБ решту 1958-го й велику частину наступного року намагалося знайти знайти Ніну Афанасьєву. Зрештою її виявили на півдні України, у Миколаєві. Провівши

розслідування, кадебісти не знайшли доказів, що Ніна намагалася налагодити контакт із Гольцманом. Їй дозволили й далі жити звичним життям².

На момент візиту Гольцмана 1958 року Друга світова війна закінчилася більше ніж десятиліття тому, а холодна війна наближалася до свого апогею. Колишні союзники стали супротивниками. Гольцман не мав уявлення про спостереження чи підозри КДБ. До кінця життя у вересні 2002 року він залюбки згадував військову службу в Радянському Союзі. У себе вдома в Лексингтоні, штат Массачусетс, Франклін зберігав світлини, листи й вишивані українські скатертини, які нагадували йому про дні, коли американці та радянці воювали пліч-о-пліч. Однак Гольцман, досвідчений дослідник радянської економіки, до останніх днів не міг відповісти на запитання, які прояснили б окремі важливі аспекти його воєнного досвіду, надто чому радянці взагалі дозволили створити американські бази на власній території³.

ЧАСТИНА I

ВЕЛИКИЙ АЛЪЯНС

МОСКОВСЬКА МІСІЯ

Господарі приїхали в Центральний аеропорт Москви задовго до прильоту гостей. Уже було по обіді 18 жовтня 1943 року, а оскільки вночі температура впала нижче від нуля, то навіть за московськими мірками було досить холодно. В'ячеслав Молотов, радянський міністр закордонних справ, присадкуватий чоловік із квадратною щелепою, вусами на мексиканський манір та окулярами на краєчку злегка загостреного носа, починав замерзати. Поруч цокали зубами його численні заступники, офіцери й солдати почесної варти та музиканти духового оркестру. Хоч до аеропорту від Кремля було менш ніж вісім кілометрів, тобто максимум п'ятнадцять хвилин автомобілі, Молотов вирішив не ризикувати й приїхав завчасно. Гостями, яких він мав зустріти, були Державний секретар США Корделл Галл та міністр закордонних справ Великої Британії Ентоні Іден¹.

Часу було вдосталь, тож Молотов та його супутники знайшли прихисток від холоду в будівлі аеропорту — першого робочого терміналу Радянського Союзу. Відомий у народі як «Ходинка» (назва походила від Ходинського поля, де в травні 1896 року у веселих натовпах, які святкували коронацію останнього російського імператора Миколи II, були затоптані понад 1300 осіб), цей аеропорт став колицкою радянської авіації. У 1922 році, за п'ять років по революції й лише за рік по породженій нею громадянській війні, переможці-більшовики започаткували перший міжнародний рейс з Ходинського поля до Кенігсберга та Берліна. Росія й Німеччина, дві держави-парії на міжнародній арені наприкінці Першої світової війни, разом дивилися в майбутнє, а перспективи їхньої співпраці сягали далеко за небокрай: саме небо давало змогу поліпшити відносини. Сімнадцять років по тому, у серпні 1939 року, міністр закордонних справ Гітлера Йоахім фон Ріббентроп тим самим маршрутом вилетів у Москву, щоб підписати з Молотовим пакт про німецько-радянський кондомініум у Європі, який почав Другу світову війну².

Тепер у тому-таки аеропорту, де лише чотирма роками раніше приземлився Ріббентроп, Молотов очікував прильоту нових спільників. СРСР потребував допомоги Корделла Галла та Ентоні Ідена, щоб здолати колишнього союзника — Німеччину. Усупереч усім запевненням, у червні 1941 року

Гітлер вдерся до Радянського Союзу, а вже в грудні його війська просунулися аж до Москви, зупинившись за кількадесят кілометрів від столичного аеропорту. Однак тепер ситуація була зовсім інша. У грудні 1941 року Червона армія відкинула німців від Москви, а в лютому 1943-го за допомогою американських постачань, що надходили в СРСР за Рузвельтовою програмою «ленд-лізу», розгромила Вермахт під Сталінградом. Перебіг війни повернувся на користь радянців.

Утім, до остаточної перемоги було ще далеко. У жовтні 1943 року Червона армія досі боролася з німцями в Центральній Україні й готувала наступ на Східну стіну Гітлера — оборонну лінію вздовж Дніпра. Ця річка завширшки до 700 метрів залишалася грізною перешкодою. Коли Микола Гоголь стверджував, що «мало який птах долетить до середини Дніпра»^{*}, то був не лише художній зворот. Битва за Дніпро, що почалася в серпні 1943 року й триватиме до ранньої зими, коштуватиме Червоній армії до 350 000 офіцерів і солдатів загиблими, а загальна кількість жертв становитиме майже 1,5 мільйона осіб. З такими перемогами Червона армія незабаром могла зостатися без солдатів. Радянські очільники потребували американської допомоги.

Ще в травні 1942 року Молотов полетів у Лондон і Вашингтон, вимагаючи відкрити спільний британсько-американський другий фронт у Західній Європі. Рузвельт пообіцяв допомогти, але британці зволікали. Вторгнення почалося в липні 1943 року не в Західній, а в Південній Європі, коли союзники висадилися на берегах Сицилії. Британці активно просували цей план, адже він мав на меті захистити їхній середземноморський шлях в Індію. На початку вересня бої точилися на материковій Італії. Йосиф Сталін був геть незадоволений. Німці могли захищати Апеннінський півострів, не виводячи жодних підрозділів зі Східного фронту. З погляду радянців це не можна було вважати другим фронтом. Лише висадження у Франції змусило б Гітлера забрати підрозділи зі Сходу, тож радянці хотіли, щоб це сталося якнайшвидше. Вони також потребували дальшого постачання озброєнь за «ленд-лізом», включно з найсучаснішими літаками, виробити й надати які могли лише Сполучені Штати. Радянці сподівались, що Корделл Галл посприє досягненню обох цілей³.

Молотов та його делегація невдовзі побачили в небі незаперечне свідчення американської потуги й технологічної переваги. Десь після 16 години

^{*} Переклад Івана Сенченка. (Тут і далі прим. пер., якщо не зазначено інше.)

над Ходинським полем вигулькнули три величезні сріблясті «Дуглас С-54 Скаймастери» і, виблискуючи в останніх променях осіннього сонця, почали заходити на приземлення.

Радянці хотіли отримати «Скаймастери» відповідно до «ленд-лізу», але американці не квапилися надавати одні з найновіших літаків, які лише другий рік перебували в експлуатації. С-54 були потрібні Вашингтону, щоб воювати на Тихому океані й висадитися в Європі. Чотиримоторні «Скаймастери» мали завдовжки 28 метрів, а розмах їхніх крил сягав 36 метрів. Вони могли подолати майже 6500 км на висоті 6700 метрів із крейсерською швидкістю 300 км на годину. Екіпаж літака складався з чотирьох осіб, а на борту могли розмістити до півсотні солдатів. Літак спочатку задумували як пасажирський, і хоча згодом його пристосували для військових потреб, він часто був летючим штабом американських державців і військових командирів. У січні 1943 року Рузвельт використав президентський С-54 — відомий завдяки надзвичайним заходам безпеки як «Священна корова», — щоб полетіти на зустріч із прем'єр-міністром Великої Британії Вінстоном Черчиллем у Касабланку. Сталіна безмірно втішило те, що в Касабланці обидва західні союзники постановили вести війну до повної поразки або «беззастережної капітуляції» Німеччини⁴.

Державний секретар Галл та його делегація потребували максимального комфорту, який могла запропонувати VIP-версія «Скаймастера» під час довгої подорожі в Москву. Вилетівши з Вашингтона 7 жовтня, їм спочатку довелося попрямувати до Пуерто-Рико, а звідти морем дістатися Касабланки. Там вони сіли в літаки, які перегнали через Атлантику без пасажирів, і вирушили в Алжир, тоді в Каїр, потім у Тегеран і, зрештою, у Москву. Галл, якому незадовго до подорожі виповнилося сімдесят два, почувався відверто погано й найменше скидався на щасливого мандрівника. Лікарі, побоюючись, що на висоті понад 2500 метрів його спіткає серцевий напад, відрядили лікаря ВМС, щоб той у разі потреби дав Галлові кисень. Державний секретар нехотя їхав у Москву.

Другою за важливістю особою в команді Галла був новоспечений посол США в Москві Аверелл Гарріман. Цей довготелесий уродженець Нью-Йорка от-от мав відсвяткувати п'ятдесят другий день народження, утім на вигляд був набагато молодший. Відкрите обличчя з великими мужніми рисами й широкою усмішкою робило його популярним серед жінок і допомогло набути репутації успішного перемовника. Як і багато інших представників військової адміністрації Рузвельта, Гарріман прийшов із бізнесу. Він пристав до адміністрації навесні 1941 року за сприяння друга та правої руки прези-

дента Гаррі Гопкінса. Рузвельт потребував людини з діловим досвідом, щоб керувати програмою «ленд-лізу» для Великої Британії. Гарріман полетів у Лондон, де став спеціальним представником президента в Європі і відповідав за виконання програми вартістю в мільярди доларів, забезпечуючи американські постачання в Британію й утримуючи ту на плаву у війні з Німеччиною. У вересні 1941 року він вилетів із Лондона в Москву, щоб домовитись зі Сталіним про розширення «ленд-лізу» на Радянський Союз, а в жовтні 1943-го Рузвельт призначив Гаррімана послом у СРСР.

Рузвельт відрядив Гаррімана в Москву, щоб запевнити Сталіна в американській доброзичливості, налагодити тісніше військове співробітництво напередодні відкриття другого фронту і, зрештою, провести переговори щодо майбутнього Східної Європи, а особливо радянських планів територіального розширення завдяки країнам Балтії, Польщі й Румунії в дусі пакту Молотова — Ріббентропа 1939 року. Рузвельт хотів, щоб радянці стримали амбіції в обмін на майбутню співпрацю зі США та Великою Британією. Він був готовий запропонувати Сталіну право вести переговори на рівних із західними державами, забезпечити доступ СРСР до балтійських портів через укладення міжнародних угод, а також надати фінансову й технічну допомогу у відбудові Радянського Союзу після воєнних руйнувань⁵.

Перш ніж вилетіти з Вашингтона спочатку в Лондон, а тоді в Москву, Гарріман отримав від Рузвельта запевнення, що той триматиме його в курсі всіх аспектів американсько-радянських відносин, включно з військовим співробітництвом. Побажання Гаррімана було виконане, до того ж йому дозволили обрати голову військової місії. Генерал Джордж Маршалл, начальник штабу Армії США, погодився направити в Москву одного з двох запропонованих Гарріманом людей, сорокасемирічного секретаря Об'єднаного Комітету начальників штабів генерал-майора Джона Рассела Діна, здібного й шанованого у Вашингтоні офіцера. Генерал Дін, якого друзі називали просто Рассом, тепер летів у Москву тим самим рейсом, що й Гарріман та Галл. «Я був заповзятий, сповнений надій, упевнений і щасливий», — описував Дін пізніше свої почуття під час польоту. Як і Гарріман, Дін вважав, що зможе домовитися з радянцями. Зрештою, чудові стосунки з американцями відповідали їхнім інтересам. Дін радо полишив секретарські обов'язки у Вашингтоні і став сам собі господарем. Його також тішила можливість працювати з Гарріманом, до якого генерал ставився з повагою й захопленням⁶.

Якщо Гарріман вбачав своїм наріжним завданням у Москві переговори про повоєнне врегулювання в Європі, то Дін мав передусім координувати

радянсько-американські зусилля, покликані перемогти Німеччину. До відкриття другого фронту — вторгнення у Францію — залишалися ще місяці, але виникла можливість почати співпрацю з радянцями негайно. Перед від'їздом у Москву до Гаррімана й Діна звернувся командувач ВПС США генерал Генрі «Геп» Арнольд, на той час залучений до спільних із британськими Королівськими ВПС бомбардувальних нальотів на Німеччину та її європейських союзників. Американські пілоти бомбили Німеччину з британських баз, а потім поверталися у Британію. Арнольд хотів, щоб Гарріман і Дін переконали радянців дозволити ВПС США створити бази на території, утримуваній СРСР. Тоді бомбардувальники могли б літати набагато далі в німецькі тили, здійснюючись у небо в Британії й сідаючи в Радянському Союзі, а потім повертатися за кілька днів з новими бомбами, не лише щоб ліквідувати промислові цілі Німеччини у Східній Європі, але й послабити її оборону на Східному фронті.

Пропозиція видавалася взаємовигідною. «Гарріман і я, — пригадував Дін, — були в захваті від підходу Арнольда, тож їхали в СРСР упевнені, що самі лише логічні аргументи дадуть нам змогу втілити його побажання». Вони були переконані, що бази з радянської сторони Східного фронту уможливають такі бази й на Далекому Сході, де американські командири розраховували не лише на участь радянців, але й на аеродроми, щоб почати бомбардувальні нальоти на Японію. Дін не був авіатором, однак як секретар Об'єднаного Комітету начальників штабів багато співпрацював з Арнольдом та ВПС США в Європі, тому прагнув зробити пропозицію щодо авіабаз пріоритетом у Москві. Прямуючи зі Сполучених Штатів на Близький Схід, а потім у Радянський Союз, він на кілька днів затримався в Лондоні, де відвідав штаб-квартиру Восьмої повітряної армії США, що здійснювала нальоти на німецькі цілі в Європі. Дін зустрівся з командним складом і зібрав матеріали про результати стратегічного бомбардування Європи та перелік цілей у Східній Європі, яких американські пілоти не зможуть досягти, якщо не матимуть права приземлитися в Радянському Союзі. Отримавши потрібні документи, Дін нетерпляче очікував на початок своєї московської місії⁷.

Політ «Скаймастера» з Тегерана до Москви був нічим іншим, як демонстрацією здатності американських та радянських авіаторів працювати разом. У Тегерані радянці ввели в американський екіпаж своїх радіооператора та штурмана, щоб гарантувати, що літак не загубиться в радянському повітряному просторі чи не буде прийнятий за вороже повітряне судно. Однак хоч можливість працювати разом і була, засяг її видавався обмеженим. Донька посла Гаррімана Кетлін, яка супроводжувала батька, писала сестрі Мері: «Невдовзі після зльоту я отримала офіційну записку від піло-

та Галла... він просив зробити їм приємність і підійти в кабінку пілотів». Коли Кетлін увійшла в кабінку «Скаймастера», то стала свідком суперечки американських авіаторів із радянськими колегами. Радянці прагнули набрати велику висоту, тоді як американці відмовлялися це робити, адже лікарі заборонили Галлу літати вище ніж 2500 метрів. Проблема, як пізніше писала Кетлін Мері, полягала в тому, що «співрозмовники не знали мови одне одного». Кетлін теж не була винятком, але американські пілоти все одно обрали її посередницею. Присутність молодого жінки заспокоїла обидві сторони.

Кетлін Гарріман, або Кеті, як її називали друзі та родина, пристала до батька в Лондоні в травні 1941 року, працюючи спочатку в «Міжнародній службі новин», а потім для журналу *Newsweek*. Кеті, двадцятишестирічна шанувальниця кінного спорту, була висока та спортивна дівчина. Широка усмішка й відкритий характер здобули їй популярність серед чоловіків. На відміну від хворобливого держсекретаря Галла, вона нетерпляче чекала на московську пригоду. За час перебування в Москві вона вивчила російську мову й стала господинею американського посольства, згладжуючи чимало конфліктів між радянськими та американськими дипломатами й офіцерами, які зазвичай поводитися стриманіше в жіночій компанії. Кетлін виявила цей талант уже під час польоту в Москву. «Коли ми наблизилися до Сталінграда, уся напруга та складнощі зникли. Ми виграли Сталінградську битву за допомогою мови жестів, — написала Кеті сестрі. — А коли досягли Москви, то вже стали добрими друзями»⁸.

На подив американських пілотів, радянський штурман вів «Скаймастери» до місця призначення, орієнтуючись по річках, залізницях та автомобільних дорогах. Перш ніж приземлитися в Московському центральному аеропорту, вони пролетіли над Кремлем. «З вікна літака, — писав пізніше Джон Дін, — виднілися вкриті темними маскувальними кольорами куполи Кремля, іскристі води Москви-ріки, Красна площа, собор святого Василія та блиск багнетів почесної варти, яка чекала в полі під нами, щоб від імені Радянського Союзу привітати нашого великого Державного секретаря Корделла Галла». Зробивши коло над аеропортом і відшукавши посадкову смугу, «Скаймастер» зрештою приземлився. Тривала подорож з Вашингтона в Москву закінчилася⁹.

В'ячеслав Молотов, його заступники та почет, які видалися Дінові «посинілими від холоду, що проймав до кісток», привітали американську делегацію, відверто щасливі, що їхньому очікуванню на холоді настав край.

Молотов і Галл оглянули почесну варту. Оркестр грав «Інтернаціонал» — радянський гімн і гімн європейського соціалістичного руху. Його слова не обіцяли капіталістичному світові нічого доброго: «Весь світ насильства ми зруйнуємо / до основ, а потім / ми наш, ми новий світ збудуємо», — стверджував офіційний переклад російською*. Тоді оркестр зіграв американський гімн «Усипане зірками знамено». Його слова «На Бога покладаємо наші сподівання» не спричинили дипломатичних незручностей, адже жоден гімн не співали. Виконання американського гімну видалося Дінові «чудовим, хоч і трохи незвичним»¹⁰.

Також на злітній смузі американців чекала британська делегація на московських переговорах, яку очолював міністр закордонних справ Ентоні Іден. Британці приземлилися трішки раніше. Почалася урочиста частина. Спочатку Молотов підійшов до мікрофона, щоб привітати союзників, а тоді з короткими вітальними словами виступили Галл та Іден. Галл сказав, що він «особливо задоволений відвідинами Москви, столиці країни, яку єднає з моєю країною спільна мета». Пізніше того дня Галл, Іден та Молотов у супроводі своїх делегацій зібралися в кремлівському кабінеті Молотова, щоб ще раз обговорити цілі зустрічі й найліпші шляхи їхнього досягнення. Делегації погодилися опублікувати коротке комюніке, де перелічували імена американських і британських посадовців, які прибули в Москву, та радянських чиновників, які зустріли їх в аеропорту, хоч про мету візиту ЗМІ не повідомляли¹¹.

Була вагома причина утриматися від публічних коментарів щодо можливих наслідків візиту не тільки для секретності з огляду на умови воєнного часу. Провідні дипломати союзників прибули в Москву, щоб узяти участь у першій конференції міністрів закордонних справ з питань повоєнного світового порядку. Учасники Московської конференції — під такою назвою ця зустріч згодом увійшла в історію — мали великі амбіції, утім було складно передбачити, чи збігатимуться погляди трьох союзників щодо майбутнього. Упродовж дванадцяти днів, з 19 по 30 жовтня, троє міністрів закордонних справ обговорюватимуть створення Організації Об'єднаних Націй і початок роботи Європейської консультативної комісії щодо визволених країн та територій Європи. Вони обговорять викорінення фашизму в Італії, відновлення австрійської незалежності й притягнення до відповідальності винних у воєнних злочинах. Так почався тривалий процес пошуку спільних

* Переклад Аркадія Коца (російською: «Весь мир насилья мы разрушим / До основанья, а затем / Мы наш, мы новый мир построим — / Кто был ничем, тот станет всем»). В українському перекладі Миколи Вороного акценти трохи інші: «Ми всіх катів зігрем на порох... / Повстань же, військо злидарів! / Все, що забрав наш лютий ворог, / Щоб повернути, час наспів».

позицій щодо організації повоєнного світу. Попереду було чимало труднощів, але початок був дуже обнадійливий¹².

Радянсько-американська співпраця входила в нову еру, тож Гарріман із Діном вірили в її світле майбутнє. На зустрічі з Молотовим 21 жовтня Гарріман сказав радянському комісару закордонних справ, що приїхав «як друг». Він висловив сподівання, що одного дня вони вдвох зможуть погнати на швидкісному літаку Гаррімана. Винятково тісно зблизившись із Черчиллем під час перебування в Лондоні, Гарріман тепер намагався налагодити дружні відносини в Москві, зокрема встановити особистий контакт із Молотовим. Заохочувати друзів-урядовців користатися з багатств його сім'ї (батько Гаррімана, залізничний магнат, мав багатомільйонні статки), зокрема запрошувати їх на розкішні вечери, кінні прогулянки, поїздки спортивними автівками й літаками, на Заході було дієвою стратегією американського посла в діловому й політичному житті. Гарріман намагався застосувати такий підхід у Москві, пропонуючи дружбу й очікуючи дружби у відповідь¹³.

Дуже швидко Аверелл і Кеті Гаррімани відчули емоційний зв'язок із радянською країною та її народом, який вів виснажливу війну. «Тепер я тільки починаю розуміти, що звичні російські офіційні повідомлення, у яких ідеться про знеособлений героїзм і величезну кількість загиблих, зниклих та поранених, означають щось дуже особисте для друзів та родин, — написала Кеті до Мері 5 листопада. — Коли усвідомлюєш, що, попри доктрину «держава передусім», росіянин залишається людиною і, як не дивно, уряд ставиться до нього як до людини, то саме в цьому вбачаєш причину періодичних перебудов, за яких повідомляють про нову перемогу й прикрашають розбомблені будівлі»¹⁴.

Американська делегація прибула в Москву сповнена ентузіазму й налаштована вивести радянсько-американські відносини на новий рівень, включно не тільки із зустрічами між лідерами Великого альянсу, але й із безпосередньою військовою співпрацею між збройними силами обох держав. Генерал Дін, який мав налагодити таку співпрацю, прагнув здобути успіх більше за інших. Він вважав, що зможе досягти мети, якщо проб'ється до прихованої за фасадом комуністичної ідеології спільної людяності.